

Referaat Prof. J. Mesman in reactie op Annie Romein Verschoorlezing door Prof. R. Römken, 2015

Wie in deze tijd het belang van gender in grote maatschappelijke kwesties onder de aandacht wil brengen, wordt maar al te vaak met onbegrip ontvangen. Aandacht voor gender. Is dat niet achterhaald? Zijn we dat als maatschappij niet ontgroeid? Professor Römken heeft zojuist overtuigend laten zien dat aandacht voor gender in wetgeving, beleid en hulpverlening rond huiselijk geweld van levensbelang is. Dank en hulde daarvoor.

Maar het zou gemakzuchtig zijn om geweld tegen vrouwen te bestempelen als uitwas die niets te maken heeft met het 'gewone' leven. Daders en slachtoffers van geweld zijn mensen die gewoon in onze maatschappij zijn grootgebracht. Die baby, peuter, kleuter, tiener zijn geweest. Die ouders hadden van wie ze, op welke manier dan ook, iets hebben geleerd over hoe je je wel of niet zou moeten gedragen. Als gezinspedagoog ben ik geïnteresseerd in de betekenis van gender in de alledaagse opvoeding van jonge kinderen als mogelijke kiem voor zowel positieve als negatieve verhoudingen tussen mannen en vrouwen.

In de jaren '80 gaf mijn moeder zogenaamde 'Hoe zeg ik wat ik denk' cursussen voor vrouwen. Deze cursussen waren bedoeld om vrouwen te leren meer voor zichzelf op te komen en hun mening te geven. Hoewel de cursus niet specifiek gericht was op slachtoffers van geweld, was deze wel verankerd in een maatschappelijke context waarin vrouwen werden aangemoedigd mondiger te zijn om zo slachtofferschap te voorkomen. De cursisten van mijn moeder waren vaak opgevoed om zichzelf weg te cijferen en vooral de lieve vrede te bewaren. Zo hoorden meisjes en vrouwen zich te gedragen. Dat de mannen van de cursisten dat ook vonden, hoorde ik van de kinderen op school. Die vertelden mij dat hun vaders deze cursus afkeurend een agressiviteitscursus noemden. Deze vaders waren opgevoed met het idee dat een eigen mening en assertiviteit alleen voor jongens en mannen zijn weggelegd. Vaak beriepen ouders én experts zich op aangeboren verschillen tussen jongens en meisjes die maken dat ze een andere opvoeding nodig hebben of zelfs een andere opvoeding uitlokken.

In de jaren '70 en '80 werd een nu klassieke serie experimenten uitgevoerd om deze veronderstelling te onderzoeken. In deze experimenten werden volwassenen gevraagd te spelen met een baby die ze niet kenden. Er was een jongetje in blauwe kleertjes, een meisje in roze kleertjes, maar ook een jongetje in roze kleertjes en een meisje in blauwe kleertjes. Aan de baby's zelf was niet zomaar te zien of het een meisje of een jongetje was. De deelnemers konden daarom niet anders dan afgaan op de kleur van de kleertjes om het geslacht van de baby te raden.

Uit de observaties bleek dat de volwassenen meer praatten met de baby in roze kleertjes en drukker en meer fysiek speelden met de baby in blauwe kleertjes. Of de baby werkelijk een meisje of een jongen was deed er niet toe. Wat de volwassenen deden had alleen te maken met wat zij dachten dat de baby was. Het was dus niet de baby zelf die met 'jongensachtig' of 'meisjesachtig' gedrag bepaalde reacties van volwassenen opriep. Het onderscheid kwam doordat de volwassenen zelf blijkbaar ideeën hebben over hoe je met meisjes en jongetjes moet omgaan. Interessant genoeg waren de deelnemers zich hiervan volstrekt niet bewust.

Begin jaren '90 verscheen een overzichtsstudie van alle onderzoeken over gender-specifiek opvoeden die tot dan toe waren gepubliceerd. Hierin werd geconcludeerd dat het allemaal wel meeviel. Ja, jongens en meisjes werden door hun ouders aangemoedigd om speelgoed te kiezen dat past bij hun sekse. En ja, jongens werden wat vaker fysiek gestraft dan meisjes. Maar andere verschillen waren er nauwelijks. Helaas had deze studie grote methodologische beperkingen waarover ik hier nu niet zal uitweiden. Toch is deze studie al bijna 500 keer geciteerd en is sindsdien de aandacht voor gender en opvoeding in de wetenschap zichtbaar afgenomen.

Er wordt nog weleens kort iets gezegd over genderverschillen in opvoeding en gedrag, met een plichtmatige uitleg over biologische en sociale factoren, maar werkelijke aandacht voor gender als onderwerp is nauwelijks te vinden in de hedendaagse wetenschappelijke literatuur over opvoeding en ontwikkeling. En de literatuur die er is, is vrijwel zonder uitzondering gebaseerd op Amerikaans onderzoek. Dat is jammer, want tijdsgewricht en cultuur zijn belangrijke sturende factoren in gender-gerelateerde processen. De vraag die ik vanavond wil beantwoorden luidt dan ook: welke boodschappen krijgen jonge kinderen in de huidige opgroeiende generatie in Nederland over genderrollen?

Samen met mijn team heb ik in de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar de rol van gender in de opvoeding door moeders en vaders. De deelnemers waren gezinnen met twee jonge kinderen. We maakten bij de gezinnen thuis video-opnames van situaties waarin de ouders met de kinderen speelden, samen een boek lazen, of waarin ze de kinderen iets moesten verbieden, grenzen moesten stellen. Ook deden ouders computertaken waarmee we hun ideeën over genderrollen in kaart brachten en ze vulden ze vragenlijsten in over het gedrag van hun kinderen.

We waren allereerst benieuwd of ouders expliciet uitspraken zouden doen over genderrollen. In de video's van vrij spel en grenzen stellen kwam dit niet zo vaak voor. Opvallend was wel dat nogal wat vaders weigerden uit het roze kopje van het speelgoedserვისje te drinken als ze dat door hun kind kregen aangeboden. Vaak onder de vermelding dat roze voor meisjes is en dat papa toch een jongetje is. En soms werd het hele

servies afgedaan als voor meisjes. Maar meer uitspraken over gender kwamen we nauwelijks tegen.

Deze bevinding is niet verrassend. Het is namelijk bekend dat mensen in landen zoals Nederland niet zo snel geneigd zijn expliciete genderstereotypen te uiten. Daar is de tijdsgeest niet naar. We hebben met zijn allen afgesproken dat dat niet hoort en dat mannen en vrouwen gelijkwaardig zijn en gelijke kansen moeten krijgen. Genderstereotypen passen niet in dit beeld en worden dan ook nog maar zelden expliciet geuit. Die worden zoals dat heet sociaal wenselijk onderdrukt. Maar *impliciete* genderstereotypen zijn veel lastiger te onderdrukken. Om impliciete genderstereotypen te onderzoeken hebben wij voor onze studie speciaal twee platenboeken ontwikkeld.

Het eerste boek bevatte platen van jongens die typische jongensdingen doen en meisjes die typische meisjesdingen doen. Maar ook platen van jongens die typische meisjesdingen doen en meisjes die typische jongensdingen doen. Uit de video-opnames bleek dat moeders positiever waren over platen die klopten met het gender-stereotype dan over platen die daar tegenin gingen. Moeders zeiden dus vaker dingen als 'kijk, dat is leuk' over de meisjes die een klapspelletje doen dan over de meisjes die aan het voetballen waren. De impliciete boodschap is helder: het wordt meer gewaardeerd als je doet wat er op basis van je sekse van je wordt verwacht dan als je het tegenovergestelde doet.

Dit lijkt niet veel anders dan wat Annie Romein-Verschoor beschreef over haar jeugd meer dan een eeuw geleden: "Ik speelde met de andere kinderen – niet altijd de jongedamespelletjes die thuis van ons verwacht werden – we klommen achterop rijdende boerenwagens voor een ritje, als de boer niet met zijn zweep naar ons sloeg, en we vochten op zijn tijd een robbertje mee. Wanneer dat thuis door schrammen of builen aan het licht kwam, werd daarop als op iets schandelijks en tegennatuurlijks gereageerd." (Omzien in Verwondering, deel I, p.29).

In het boek dat ouders met de kinderen bekeken voor ons onderzoek stonden ook platen van jongetjes en meisjes die onaardig deden tegen een ander kind. Uit de video's bleek dat vaders negatiever waren over plaatjes met een onaardig meisje dan over plaatjes met een onaardig jongetje. Ze zeiden over de meisjes dus vaker dingen als 'hee, dat is niet lief!' dan over het jongetje. Opvallend was dat niet alle vaders dit onderscheid maakten. Het waren alleen de vaders van twee jongetjes die dit deden. De impliciete boodschap aan deze jongetjes is duidelijk: het is voor jongens meer geaccepteerd om onaardig te zijn tegen een ander dan voor meisjes.

De parallel met de opvoeding van een eeuw geleden is ook hier te vinden in het werk van Annie Romein-Verschoor: "Eens werd ik gedwongen bij een kind, waarmee ik gevochten had, excuus te gaan vragen zonder enig onderzoek naar aanleiding of verloop van de twist, wat me een ellendig beschaamd gevoel gaf en, geloof ik, mijn tegenstandster niet minder, zodat

we elkaar met neergeslagen ogen en in een vaag besef van solidariteit de hand reikten...”
(Omzien in Verwondering, deel I, p.30).

In het tweede boek dat ouders met hun kinderen bekeken in ons onderzoek stonden plaatjes van kinderen die zo waren getekend dat niet direct duidelijk is of het meisjes of jongetjes zijn. De kinderen op de platen toonden steeds één van de vier basisemoties: blij, verdrietig, boos, of bang. De haarstijlen en haarkleuren werden systematisch gevarieerd tussen de emoties. Zowel vaders als moeders benoemden het verdrietige kindje vaker als meisje dan als jongetje, soms expliciet ('kijk dat meisje moet huilen') en soms impliciet ('waarom denk je dat zij verdrietig is?'). Het boze kindje daarentegen werd door de vaders en de moeders vaker als jongetje dan als meisje bestempeld. De impliciete boodschap is ook hier helder: jongetjes zijn boos, meisjes zijn verdrietig.

Maar zijn al deze impliciete boodschappen ook zichtbaar in verschillend opvoedgedrag van ouders tegen hun dochters en zonen?

Om hier achter te komen voerden we allereerst een overzichtsstudie uit op basis van bestaande onderzoeken. We richtten ons hierbij op gedragsregulering in de opvoeding. Dat wil zeggen: strategieën die ouders gebruiken om het gedrag van het kind te beïnvloeden. Onder positieve gedragsregulering verstaan we dingen zoals ondersteuning, complimenten en uitleg geven. Onder negatieve gedragsregulering verstaan we dingen zoals commanderen, dreigen en fysiek straffen. Uit onze overzichtsstudie bleek dat ouders meer negatieve gedragscontrole en minder positieve gedragscontrole toepassen bij jongens dan bij meisjes. Jongens worden van jongs af aan dus al negatiever benaderd en alle onderzoeksliteratuur wijst erop dat dit de kans op agressief en antisociaal gedrag vergroot.

We wilden natuurlijk ook zien of de jongens en meisjes in ons eigen onderzoek verschillend werden behandeld. Als we keken naar de video's van de ouders en de kinderen tijdens spelen en grenzen stellen dan zagen we maar weinig onderscheid in hoe de meisjes en jongens werden opgevoed. Vaders en moeders waren tegen hun dochters en zonen even ondersteunend, gaven ze evenveel ruimte, en riepen ze even vaak tot de orde als ze ongehoorzaam waren. Vaders speelden wel wat meer fysieke spelletjes met jongens dan met meisjes. Moeders en vaders grepen vaker fysiek in bij een ongehoorzaam jongetje dan bij een ongehoorzaam meisje. Tot zover niets bijzonders. Het is bekend dat mannen en jongetjes wat meer fysiek zijn ingesteld zijn dan vrouwen en meisjes. Dat kan geen kwaad. Of toch wel?

We keken wat verder. Toen bleek dat niet alle vaders hun zonen meer fysiek aanpakten dan hun dochters. Het waren alleen vaders die sterk traditionele ideeën hadden over genderrollen. En kinderen die meer fysiek werden aangepakt door hun vaders, vertoonden

een jaar later meer agressief gedrag. Dus: traditionele ideeën over genderrollen vergroten de kans dat vaders hun zonen meer fysiek aanpakken en dit vergoot het risico op agressie bij die zonen. Deze zonen leren mogelijk al op jonge leeftijd dat conflicten fysiek moeten worden opgelost.

Samenvattend vonden wij in de Nederlandse gezinnen impliciete gender stereotypen in de opvoeding. Boze jongetjes die best lelijk tegen anderen mogen doen, maar ook hard moeten worden aangepakt. Verdrietige meisjes die aardig moeten zijn tegen anderen en die zich vooral als meisjes moeten gedragen. De rollen van daders en slachtoffers zijn hierin niet moeilijk te herkennen.

Nu wil ik geenszins beweren dat de jongens en de meisjes in ons onderzoek gedoemd zijn op te groeien tot daders en slachtoffers. De moeders en vaders in het onderzoek waren over het algemeen liefhebbende ouders die geweld zullen afkeuren en hun dochters en zoons zoveel mogelijk goeds willen meegeven. De ouders waren doorgaans ook hoog opgeleid, een bekende beschermende factor tegen daderschap en slachtofferschap en een voorspeller van meer gendergelijkheid in opvoeding en ontwikkeling. Mijn punt is dat *ook* in deze gezinnen sprake is van behoorlijk gendergekleurde opvoedingspatronen.

Combineer de impliciete genderboodschappen met minder rooskleurige gezinsomstandigheden, armoede en psychische problematiek, en de daders en slachtoffers staan vanzelf op. En dan heb ik het nog niet eens over de vele negatieve boodschappen over genderrollen in de schoolcontext en in de media waaraan kwetsbare groepen ook worden blootgesteld. Laten wij daarom vaker stilstaan bij de schadelijke neven-effecten van ogenschijnlijk onschuldige bevestigingen van traditionele beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Zoals Annie Romein-Verschoor schreef: "Door ieder vrouwelijk of mannelijk wezen loopt zo duidelijk een scheut van het andere geslacht, dat iedere definitie van beide begrippen ergens faalt, maar in beide steekt, al laat zich dat niet afgrenzen, een groot stuk algemene menselijkheid, en het opgroeiende vrouwelijke kind wordt gedwongen dat ter wille van een onvermengde vrouwelijkheid te verloochenen; het jongetje wordt in aanleg als man en mens gezien, en emancipatie of geen emancipatie, ons hele sociale patroon en spraakgebruik zal hem vaster in die rol drukken." (Omzien in verwondering, deel I, p. 29-30).

Dit werd meer dan 40 jaar geleden geschreven. Expliciete afkeuring van 'vermengde' genderrollen is in onze maatschappij nauwelijks meer te vinden, maar impliciete afkeuring en aanmoediging in de richting van 'onvermengde' genderrollen zijn nog steeds aanwezig in de Nederlandse opvoeding. Vooral in kwetsbare groepen moeten we bedacht zijn op het risico dat deze opvoedingspatronen met zich meebrengen. Zo voorkomen we misschien dat boze jongetjes daders worden en verdrietige meisjes slachtoffers.